

**МЕМОРИЈАЛНА АРХИТЕКТУРА УКЛЕТОГ НЕИМАРА
CURSED BUILDER'S MEMORIAL ARCHITECTURE**Ружица Ристић, Милена Кркљеш, *Факултет техничких наука, Нови Сад***Област – АРХИТЕКТУРА**

Кратак садржај – *Комплексност социолошке и политичке ситуације у држави је условила стварање нове струје меморијалне архитектуре. Разлике које су владале су се могле превазићи једино универзалним језиком, који је продирао дубље у прошлост наших народа. То је језик прабалканског периода, древни и умало заборављени. Меморијале који су произашли из ове струје одликује безвременост и јединственост израза, типична за стваралаштво Богдана Богдановића.*

Кључне речи: *Меморијална архитектура, Богдан Богдановић, ленд – арт, некрополис, симбол, архетип*

Abstract – *The complexity of the sociological and political situation in the country conditioned the creation of a new current of memorial architecture. The differences that prevailed could be overcome only by universal language, which penetrated deeper into the past of our peoples. It is a language of the proto-Balkan period, ancient and almost forgotten. The memorials that emerged from this current are characterized by the timelessness and uniqueness of expression, typical of Bogdan Bogdanovic's work.*

Keywords: *Memorial Architecture, Bogdan Bogdanović, land- art, necropolis, symbol, archetype*

1. УВОД

Богдан Богдановић је био једна од најзанимљивијих личности југословенске уметничке сцене двадесетог века. Познат првенствено по несвакидашњој меморијалној архитектури, Богдановић је био писац, есејиста, врсни графичар, архитекта и скулптор изузетне креативности која је допринела његовој уникатности. Био је јединствени ум светских размера, нека врста „рене-сансног човека“ двадесетог века.

Да бисмо сагледали величину његове личности, осврнућемо се на његов живот, филозофију и стваралаштво.

2. КАРАКТЕРИСТИКЕ МЕМОРИЈАЛНЕ АРХИТЕКТУРЕ

Његово дело се може описати као савршен спој културе, архитектуре, урбанизма које је обавијено велом његове личне филозофије.

НАПОМЕНА:

Овај рад проистекао је из мастер рада чији је ментор била др Милена Кркљеш, ванр. проф.

Једна од главних карактеристика меморијалне архитектуре Богдановића јесте заправо то што се не може наћи ниједно идеолошко обележје тог времена, националистички знаци који су били присутни у стваралаштву меморијалне архитектуре његових савременика. Богдановић је обележавао догађаје из револуције. Сматрао је да ако нешто треба да се обележи да треба да се везује за суштину догађаја. Он није градио споменике револуције него је обележавао стратишта, сматрајући да му је то главни посао и у томе је тражио неке општељудске и опште хумане поруке [1]. Његови споменици су некрополиси – градови мртвих који се налазе у паралели са градовима у којима су грађени - градовима живих. Идеја је проистекла из жеље да и страдали добију „макар симболично, право на лепоту снова“ [2].

Богдановићеве меморијали су међусобно повезани, што читаву идеју ставља на крупнији план. Њихова повезаност није више локалног карактера, него су умрежени на регионланом нивоу. На пример, може бити употреба елемената попут неолитског цвећа на споменику у Власотинцу, или сам елемент града мртвих као концепт попут споменика у Мостару и Крушевцу, „архитектура замрзнутог плеса“ - група плесача замрзнутих у покрету које можемо видети на споменицима у Прилепу и Лесковцу или симболика почетка и краја као што су споменик у Београду и у Попини са којима је Богдановић почео и затворио круг свог стваралаштва.

Сва његова дела имају изузетно снажну везу са градовима у којима су грађена било да је та веза директна и очигледна, да су меморијали уткани у урбано ткиво градова или да се ради о суптилнијој вези попут визуре и сл. Често је употребљавао камен као примарни материјал, по могућству из локалних каменолома, сарађивао је са локалним мајсторима, како би на стратиштима подигао споменик локалном становништву.

Значајна карактеристика Богдановићеве архитектуре јесте полисемија. Сматрао је да симбол мора бити вишезначан, мора да дозвољава различите интерпретације, јер ће у противном бити монотон, деградиран. Одговоре на значење симбола морамо потражити у нама самима, нашој антрополошкој и културолошкој прошлости.

Прави пример полисемије и плурилогике у његовим делима јесте чињеница да постоји 20 изграђених споменика револуције од којих ниједан не личи на друге. По његовом мишљењу, споменици, ма колико били различити, само су различита слова исте азбуке,

различите речи од којих је састављена једна реченица која се може тумачити на различите начине. Чињеница је да споменици неће генерацијама будућности говорити исто што и нама говоре, али је битно да не заћуте.

Велику пажњу посвећивао је детаљу, сваки употребљен камен је имао свој смисао и симболику. За његова дела се не може рећи да имају једно значење, јер сваки симбол је вишезначан. Волео је да чује интерпретације својих дела, онако како их други људи виде и волео је да чује шта другим људима простори које је обликовао значе. Његови меморијали се често користе као места окупљања, социјализације, за организовање пикника, фестивала и прослава, па чак и само за шетњу. Радо су посећени и људи воле да проводе своје време у њима, чак штавише, поносни су што су таква здања саставни делови идентитета њихових градова (Спомен - парк у Прилепу, „Слободиште“ у Крушевцу, Спомен - парк борбе и победе у Чачку).

Веровао је да споменици могу створити нови легитимитет (по којем могу опстати) само снагом свог саопштења, својом унутрашњом логиком знакова и симбола, што је називао антропологијом меморије – онолико колико се додирују са континуитетом људских сећања толико налазе своје место у времену.

Његови споменици су засновани на архетиповима, на прастарим симболима – симболима прабалканске форме, „древне“ форме која је продирала дубље од било које политичке идеологије тог времена и имала за циљ да нас обједини без обзира на верску и националистичку припадност, јер је Југославија сама по себи била сложена и компликована [1].

Често је употребљавао мотив града живих – град мртвих антифашистичких јунака и града живих – града за који су они положили животе, постављајући их један наспрам другог, да се вечно огледају [2].

Архаична симболика, одсуство патетике и политичке симболике давали су Богдановићевим споменицима универзалну вредност и квалитет која је у то време била несвакидашња појава. Богдановић је о меморијалној архитектури нашег подручја и Европе изјавио:

„Сви ти нови споменици су ужасни и страшни. Они су паћенички споменици, који славе патњу, а не живот. Балканска култура је споменичка култура. Европа је засићена споменицима. У Европи има прелепих споменика, али данас они имају само сценографску, театралну вредност. Њихова емотивна вредност је ишчезла. Тако се потврђује како је све што је било трагично може постати и комично. То је судбина свих споменика који настају из ратова, из патње, из битака. Код многих старих споменика више се нико готово и не сећа, а нити се претерано занима ко је ту против кога ратовао, и чему заправо ти споменици. Зато би требало градити споменике општим вредностима. Споменике памети, честитости и другим врлинама. Но, моја жеља је (утопија) свет без споменика, свет који неће имати разлога градити их.“ [3].

Његов опус је једно од најоригиналнијих појава у домену меморијалне архитектуре баш због

специфичног израза и инспирације коју је тражио и налазио у древним цивилизацијама и нашој заједничкој прошлости. У споменицима је нашао могућност за индивидуални и лични израз, који се не може једноставно упоредити са другим ствараоцима тог доба, јер је првенствено радио са традиционалним материјалима и служио се традиционалним методама.

Његова креативност и инспирација коју је црпео из прошлости су довеле до тога да се на нашим просторима могу видети разигране горостасне весталке и шумске богиње на позорницама, рогате птице које полећу из удолина, вијугаве серпентине, грифони најразличитијих облика и древни простори украшени обиљем неолитског цвећа.

Говорећи о Богдановићу, неизоставно је акценат ставити и на чињеницу да је он био својеврстан урбаниста. Његова дела су на мајсторски начин уткана у постојећа ткива градова стварајући на тај начин нераскидиву везу између градова живих и градова мртвих. Меморијали који најбоље описују ту везу јесу Спомен парк жртвама фашизма у Сремској Митровици, Мостарска некропола, „Слободиште“ у Крушевцу, „Непобеђени“ у Прилепу, и Спомен парк борбе и победе у Чачку.

Његова дела посматрана у контексту слободних и зелених површина, данас представљају реткост, будући да се више приликом пројектовања не придаје толики значај доминантним зеленим површинама у нашим градовима, а градовима требају „њихова плућа“ како би могла да дишу. То меморијале које је градио чини изузетно значајним и представљају богатство које би требали да умемо да ценимо и да се на исте угледамо. На жалост, велики број меморијала је током времена оштећен из различитих разлога (рат, немар, нетрпељивост, вандализам и сл.), нека су одржавана попут спомен парка у Прилепу, Чачку, док су нека потпуно уништена или осуђена на вечно пропадање попут споменика у Мостару и чини се као да су људи временом престали да слушају шта они имају да им кажу.

Богдановић није градио само споменике, градио је велелепна монументална дела ленд - арта која нас остављају без даха када се нађемо у њиховој близини.

Богатство израза и полисемија његове архитектуре дали су његовим делима универзалну важност, ван временског и просторног оквира њиховог настанка. Меморијали су дали ново значење градовима и насељима у којима су подизани. Као фантастичне апстрактне неолитске форме се уздижу из рељефа сведочећи на достојанствен начин о ванисторијској и надисторијској судбини човека. Нажалост, након грађанских ратова и изгнанства, нека његова дела су пала у заборав, док су нека претрпела велика оштећења. Без обзира да ли су физички присутни, све док постоји сећање на исте, они ће нам причати. Вечност је карактеристика коју поседује његово стваралаштво.

Његов надимак – Уклети неимар, оправдава и чињеница да се пажња његовом стваралаштву почела да указује тек након његове смрти. Почеле су да се организују изложбе, да се анализирају његова дела,

било писана, било изведена. Да није било тако, можда би нека његова дела ипак остала сачувана од заборава и можда бисмо данас имали прилику да безбедно прошетамо каскадама Мостарске некрополе и да уживамо у њеном пуном сјају, јер такво здање је непоновљиво!

Богдановићев опус је уникатан. Он је синтеза његових размишљања, ставова. Дела која је градио су настала из саме дубине његове креативне личности. Успео је да меморијалну архитектуру подигне на виши ниво, да јој да ноту безвремености, нови израз, на такав начин да се његова дела могу уклопити у било који временски период познат човечанству као да ту оригинално и припадају. То јесте изузетно значајно, јер је споменичка архитектура оставила печат на нашим просторима. Вероватно нико до сада сем њега није успео да изведе такво нешто, а питање је и да ли ће.

2.1. Партизанско спомен – гробље у Мостару

„Овај град мртвих је симбол дечјег сна, невиног и бескрајног у којем је архитекта нашао своје најзначајније дело и успео направити значајан архитектонски рад достојан човековог последњег поздрава“ [4].

Мостарска некропола представља кулминацију Богдановићевог стваралаштва. Од осталих дела се издваја по томе што је оставила велики утицај на њеног креатора. Можемо рећи да је Богдановић уградио део себе у њене зидине и да је до краја његовог живота некропола имала посебно место у његовом срцу.

Идеја је била да направи некрополис по угледу на старе етрурске локалитете на Блиском истоку, дајући му облик прабалканске, хеленске акрополе у част страдалих у борби против фашизма.

Богдановић често поставља мотив трга – светилишта који представља град мртвих, постављен насупрот граду живих, са истим поплочаним путевима, улицама и капијама, постављен наспрам Мостара као његов одраз у огледалу. Баш онако како је Богдановић описао: „...једног дана, и заувек, ће се „два града“, гледати лицем у лице, очи у очи – град мртвих антифашистичких јунака, и град живих, за који су они положили животе...“ [2]. Споменик је грађен пуних 5 година, настао је уз помоћ локалног становништва у виду добротворних прилога и донација у камену, који су чинећи то делове себе и својих домова уграђивали у ову грандиозну некрополу, што јој даје посебан значај и симболику. Мостарска некропола је споменик којем се Богдановић најчешће враћао и са којим је имао нераскидиву везу. „Градећи мостарски акро – некрополис био сам понет неком дубоком, унутрашњом ватром... Можда је апсурдно рећи, али као да сам се надао да ћу нешто од своје потајне радости поклонити и својим „новим пријатељима“, чија су се имена – муслиманска, српска, хрватска – тек почела ређати на терасама некрополе. Њихов мали загробни град, као што сам и обећао породицама, гледао је у само срце старог Мостара и у данас порушени мост врховног мајстора Хајрудина, тај некада најлепши и најсмелији камени мост на свету,

дело божанске градитељске статике, пред којом је мали мајстор Богдан био сићушан као пред натприродном појавом“ [2].

Овај меморијал представља изузетно радикалну интервенцију у простору. Поред савладавања 20 м надморске висине, уређења јавног простора, меморијалног гробља и ленд – арта, Партизанска некропола осликава град Мостар до најситнијих детаља попут мостова, уских улица, кула и капија стварајући дијалог са градом живих тако снажно као што није успео ни један други меморијал који је изградио за време своје градитељске каријере. Градили су га клесари из Корчуле у сарадњи са волонтерима из разних делова Југославије, који су били чланови „Омладинске радне акције“.

Слика 1. Историјске фотографије изгледа и делова некрополиса [5]

На почетку некрополе се налази вијугава шљунковита стаза – шеталиште које опонаша мостарске путеве . Стаза је израђена од камена из реке Неретве и тиме се меморијал везује још јаче за свој локалитет. Она је по средини подељена каменом каскадом преко које се сливала вода која симболизује саму реку.

Вијугава стаза, попут серпентине, води до пет тераса које су постављене на падини брда крај Неретве. На терасама је постављено 630 апстрактних камених спомен – плоча са уклесаним именима пострадалих бораца. Од 630 бораца, остаци од око 560 је похрањено у сам меморијал, док је за око 70, чији остаци нису пронађени, постављена симболична плоча.

Слика 2. Приказ каскада, терасе са зидом, светилиштем и соларним сатом [6]

Плоче представљају одрезана стабла, која симболишу прекид и одвајање од младости будући да се

меморијал подиже младим момцима и девојкама. Друго тумачење је да су камене плоче заправо цветови и да представљају цветање новог живота из земље. Све камене спомен – плоче садрже имена различитих националности – српске, хрватске, муслиманске, а опет нема националистичких симбола који то прате, јер акценат јесте на самој универзалности споменика.

У дну тераса су постављена три симболична елемента која подсећају на „рогове посвећења“ карактеристичне за минојску цивилизацију који представљају рогове светог бика. Они су постављани на објектима која су сматрана светим местима (гробнице, храмови) па је разумљиво што је баш тај симбол употребљен на Партизанској некрополи.

На врху узвишења је постављено кружно светилиште - фонтана, обликовано као зупчаник, са водом уместо ватре која се сливала преко каскада до сабирног језера у дну брда. Вода уместо ватре, живот уместо смрти.

Слика 3. Фонтана – светилиште, поглед ка граду [7]

Примарни фокус тераса јесте велики космички, соларни сат, који је смештен на зиду иза светилишта лоцираном на самом врху брда. Он је округла камена плоча са соларним симболима која представља неку врсту портала. Космичким сатом је наглашена симетрија која се као мотив протеже кроз читав меморијал. Богдановић често користи симетрију како би приказао дуалност света (живот и смрт, светло и тама, стварање и разарање) која може да се примени на дуалност и самог космоса. Причајући о некрополи, он је често назива „акро-некрополис“ и „град мртвих“, алудирајући на то да је она нека врста портала између два света, нека врста небеског моста између Мостара живих и Мостара мртвих. „Партизанска некропола, је била Мостар у малом, реплика града на Неретви, његов идеални дијаграм.“

3. ЗАКЉУЧАК

На Богдановићев израз је имала утицаја сама политичка ситуација на Балкану, посматрано деценијама и вековима у назад. Комунизам је све народе окупио под петокраком, али је он већ тада, на почетку своје каријере, био свестан саме неодрживости ситуације. Стога се окренуо симболици која је пружала корене дубоко у прошлост, нашој заједничкој симболици, која нас је све повезивала. То је резултовало бујањем маште генија и настанком велелепних комплекса који су и дан данас јединствени у свету.

Утицај Богдановићевог стваралаштва тек узима маха. Он је имао јединствен стил, и није имао следбенике као такве. Било је стваралаца који су покушавали да иду његовим стопама али без претераног успеха. Постоји нада да ћемо данас боље разумети његово дело и размишљање баш због чињенице да постоји све веће интересовање за тим како на регионалном тако и на светском нивоу. Нажалост, он није са нама да нам помогне у томе.

Богдан Богдановић је својим архитектонским делом отворио пут и другим ауторима споменичке архитектуре у Југославији, која је остварила значајан допринос развоју идентитета наше целокупне савремене архитектуре у другој половини двадесетог века.

4. ЛИТЕРАТУРА

- [1] Б. Богдановић, „Глиб и крв“, Београд, 2001.
- [2] Б. Богдановић, „Уклети неимар“, Нови Сад, Mediterran Publishing, 2011.
- [3] <http://www.prometej.ba/clanak/kultura/bogdan-bogdanovic-sanjam-o-svijetu-bez-spomnika-1411> (приступљено у априлу 2020.)
- [4] <https://tristotrojka.org/partizansko-spmen-groblje/> (приступљено у јуну 2020. године)
- [5] <https://i0.wp.com/tristotrojka.org/wp-content/uploads/2019/07/1-4.jpg?resize=1024%2C540&ssl=1> (приступљено у јуну 2020. године)
- [6] <https://www.flickr.com/photos/149875687@N06/31651191841/> (приступљено у мају 2020. године)
- [7] https://static.wixstatic.com/media/e73a14_5e36052a78db4d88b15be4e323492b04.jpg/v1/fill/w_957,h_536,al_c,q_85,usm_0.66_1.00_0.01/e73a14_5e36052a78db4d88b15be4e323492b04.webp (приступљено у мају 2020. године)

Кратка биографија:

Ружица Ристић рођена је у Новом Саду 1990. год. Мастер рад на Факултету техничких наука из области Архитектура – Савремене теорије и технологије у архитектури одбранила је 2020. год. Од 2017. године се активно бави струком као пројектант – сарадник.

Др Милена Кркљеш рођена је у Новом Саду 1979. године. Дипломирала је 2002. године на Факултету техничких наука у Новом Саду. Магистрирала је 2007, а докторирала 2011. године. Изабрана је у звање ванредног професора на Департману за архитектуру и урбанизам 2016. године.